

Marek Szalek

O niektórych metodach doboru słownictwa

Studia Rossica Posnaniensia 18, 185-196

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

METODYKA NAUCZANIA JĘZYKA ROSYJSKIEGO

O NIEKTÓRYCH METODACH DOBORU SŁOWNICTWA (ON SOME METHODS OF SELECTION OF VOCABULARY)

MAREK SZALEK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Językoznawstwa Ogólnego,
ul. Marchlewskiego 124/126, 61-874 Poznań, Polska — Poland.

ABSTRACT. In the article the author interpreted and described the procedure of preparing the lexical minimum based on two stages — pre-linguistic and linguistic. The author also emphasized the significance of the empirical and polystatic method.

Dobór i gradacja materiału językowego uchodzą nie od dziś za jedno z centralnych zagadnień w metodyce nauczania języków obcych. Procedury te są koniecznością, ponieważ jest rzeczą niemożliwą przyswojenie całego systemu określonego języka od razu. Dotyczy to w pierwszym rzędzie leksykalnego podsystemu języka z uwagi na jego rozmiary i stopień otwarcia, zdecydowanie największy spośród wszystkich podsystemów językowych. Wynika stąd potrzeba wyselekcjonowania z ogromnego zasobu leksykalnego tej jego części, która gwarantowałaby osiągnięcie wytkniętych celów nauczania. Ogół jednostek leksykalnych wyodrębnionych na podstawie określonych kryteriów, odpowiednio uszeregowanych, zaopatrzonych w gramatyczną charakterystykę i tworzących jednolity, spójny system nosi nazwę minimum leksykalnego. Ostateczna postać tego minimum, będącego integralnym składnikiem ogólnego minimum dydaktyczno-językowego, jest zdeterminowana przede wszystkim celami danego kursu. Z tego względu właściwy proces selekcji i gradacji jest zwykle poprzedzony konkretyzacją celów nauczania. Konkretyzacja ta dotyczy:

- 1) sfer komunikacji językowej i wchodzących w ich skład sytuacji, w których nauczany język znajdzie w przyszłości praktyczne zastosowanie,
- 2) rodzajów nauczanych sprawności językowych,
- 3) form języka, które należy opanować (np. mowa dialogowa — mowa monologowa, język ustny — język pisany, język literacki — język potoczny) i

4) charakteru i poziomu nawyków i umiejętności, gwarantujących osiągnięcie wytkniętych celów¹.

W myśl tego schematu należy więc najpierw sporządzić określony model sytuacyjny, następnie sformułować na jego podstawie cele nauczania i zebrać odpowiedni materiał językowy (przedlingwistyczna faza adaptacji), po czym przystąpić do jego selekcji i gradacji (lingwistyczna faza adaptacji). Materiałem tym jest język żywy, potoczny, utrwalony na taśmie magnetofonowej lub różnego rodzaju teksty drukowane, zależnie od rodzaju sprawności językowych, zawartych w celach danego kursu. Materiał ten jest zbiorem indywidualnych zasobów słownikowych (idiolektów) poszczególnych rodzimych użytkowników języka, których socjolingwistyczne zachowanie się najlepiej odpowiada skonstruowanemu modelowi sytuacyjnemu (in. modelowi komunikacji językowej)². Rozwiązanie to jest zasadniczo odmienne od podejścia preferowanego jeszcze w niezbyt odległej przeszłości, gdy punktem wyjścia do sporządzenia określonego minimum językowego nie był model sytuacyjny, lecz zasób słownikowy danego języka naturalnego w całości, z którego wyodrębniano następnie kolejne, coraz mniejsze minima leksykalne. Typowym tego przykładem jest opracowane przez C. K. Ogdena minimum leksykalne dla języka angielskiego (*Basic English*). Było ono końcowym ogniwem następującego „łańcucha” minimów leksykalnych: słownik encyklopedyczny, liczący kilkaset tysięcy wyrazów → nowoczesny słownik szkolny (50 000 wyrazów) → pasywny słownik przeciętnej osoby wykształconej (20 000 wyrazów) → słownik aktywny tejże osoby (8000 wyrazów) → słownik wyrazów używanych w codziennej konwersacji (poziom większości uczniów), uznawany za niezbędny, a zarazem wystarczający w nauczaniu języków obcych (3000 wyrazów) → słownik używany w kręgu rodzinnym (1000 wyrazów) → słownik minimalny (850 wyrazów)³.

Wstępem do lingwistycznej fazy adaptacji jest określenie jednostki selekcji zebranego materiału językowego. Ma to niemałe znaczenie praktyczne, ponieważ od rodzaju jednostki leksykalnej przyjętej w charakterze jednostki selekcji zależy w pewnym stopniu ostateczna objętość i struktura minimum, co z kolei nie pozostaje bez wpływu na trwałość jego opanowania. Wiadomo, że im więcej jednostek leksykalnych wejdzie w skład minimum, tym mniej pozostanie czasu na jego przyswojenie, każdy z wyrazów wymaga bowiem ze strony ucznia osobnego wysiłku dla jego zrozumienia, zapamiętania i ukształtowania umiejętności jego zreprodukowania. S. J. Jachontow wyróżnia

¹ З. Н. Иевлева, *Учет целей обучения и отбор грамматического материала*. W: Вопросы обучения русскому языку иностранцев на начальном этапе, Москва 1976, s. 94.

² P. Dienisow, *Zasady doboru leksyki*. W: Podstawy naukowe nauczania języka rosyjskiego, pod red. S. Siatkowskiego, Warszawa 1972, s. 121.

³ L. Carraro, *Didactica delle lingue straniere*, Treviso 1961, s. 134 - 135.

następujące rodzaje jednostek leksykalnych, które mogą być przyjęte w charakterze jednostek selekcji:

- 1) wyraz graficzny — odstęp pomiędzy dwiema lukami w tekście,
- 2) wyraz słownikowy — jednostka słownika, traktowana oddzielnie z racji swojego znaczenia,
- 3) wyraz fonetyczny — grupa morfemów połączona jakimkolwiek wspólnym zjawiskiem fonetycznym,
- 4) wyraz fleksyjny — twór złożony zawsze z dwóch części, z których jedna (temat) posiada znaczenie rzeczowe, a druga (końcówka) wskazuje na związek danego wyrazu z innymi wyrazami w zdaniu,
- 5) wyraz „całościowy” (*целостное слово*) — grupa morfemów, które nie mogą być przedstawione lub rozdzielone bez wyraźnej zmiany ich znaczenia oraz
- 6) wyraz-znaczenie — poszczególne znaczenia danego wyrazu, traktowane jako samodzielne jednostki leksykalne⁴.

Wśród metodyków anglosaskich, zwłaszcza w okresie międzywojennym (np. prace Thorndike'a, Horna, Fawcetta, Westa), za jednostkę selekcji był na ogół przyjmowany wyraz graficzny⁵. Okazało się jednak, że przyjmowanie za punkt wyjścia selekcji formalnych właściwości danego wyrazu — jego pisowni (wyraz graficzny), brzmienia (wyraz foniczny) lub budowy słowotwórczej (wyraz fleksyjny lub „całościowy”) może doprowadzić do nadmiernego zwiększenia minimum lub naruszenia jego właściwej struktury. Otóż, gdy jednostką selekcji jest wyraz fonetyczny lub graficzny, poszczególne znaczenia wyrazów wieloznacznych oraz homonimy są traktowane jako jedne i te same jednostki leksykalne, wskutek czego minimum, wbrew oczekiwaniom jego twórców, nadmiernie się rozrasta. Natomiast przyjęcie w charakterze wyłącznej jednostki selekcji wyrazu fleksyjnego lub „całościowego” prowadzi do pominięcia szeregu jednostek leksykalnych — niemotywowanych wyrazów pełnoznacznych oraz wyrazów strukturalnych. Z powyższych względów za jednostkę selekcji materiału leksykalnego jest przyjmowany powszechnie wyraz — znaczenie czyli „...jednostka języka dźwiękowego lub pisanego — w jednym ze swoich znaczeń, przekazywanych w kontekście”⁶. Jednostkami tymi są zarówno pojedyncze wyrazy (wyrazy jednoznaczne, poszczególne znaczenia wyrazów wieloznacznych i homonimów, formy supletywne i ewentualnie skróty) jak i złożone jednostki leksykalne (połączenia wyrazowe, zwroty frazeologiczne lub ich znaczeniowe warianty oraz klisze

⁴ В. А. Бухбиндер, *Основы обучения лексике в средней школе (на материале немецкого языка)* (докт. дисс.), Киев 1971, s. 19 - 29.

⁵ Е. А. Руденко, *Отбор лексики английского языка для 5 класса и методика его усвоения для развития речи* (канд. дисс.), Ростов-на-Дону 1959, s. 95.

⁶ Г. Х. Коган, *Лексический минимум по французскому языку для учащихся молдавской школы* (канд. дисс.), Москва 1976, s. 95.

językowe)⁷. Decydujący wszakże wpływ na ostateczny kształt i rozmiary minimum leksykalnego ma charakter kryteriów selekcji i ich hierarchia. Kryteria te można z grubsza podzielić na cztery zasadnicze kategorie:

- 1) kryteria statystyczne — częstotliwość, stopień rozpowszechnienia,
- 2) kryteria lingwistyczne — łączliwość, wartość słowotwórcza, wartość konstrukcyjna, zabarwienie stylistyczne, wieloznaczność,
- 3) kryteria tematyczno-pojęciowe — tematyczność, zdolność opisowa (in. wymienialność) oraz
- 4) kryteria pedagogiczne — łatwość uczenia się (szeroko pojęta), właściwości wiekowe i zainteresowania uczniów, znajomość w języku ojczystym pojęcia wyrażanego danym wyrazem obcojęzycznym i in.

Pierwsze próby opracowania minimum leksykalnego na podstawie naukowych zostały podjęte już pod koniec XIX wieku, gdy zaczęły powstawać pierwsze słowniki frekwencyjne dla poszczególnych języków, jak np. wydany w 1897 roku słownik frekwencyjny języka niemieckiego (*Häufigkeitswörterbuch der deutschen Sprache*) F. D. Kädinga⁸. Podstawowym, jeśli nie jedynym kryterium doboru leksyki w owym czasie była stwierdzona statystycznie częstotliwość występowania danego wyrazu w materiale tekstowym będącym obiektem analizy. Metoda selekcji oparta na tym kryterium zyskała miano metody obiektywnej, frekwencyjnej lub — w późniejszym okresie — monostatystycznej. W myśl jej założeń słowniki frekwencyjne były podstawą do opracowania tzw. stref częstotliwości wyrazów⁹ i do włączenia wyrazów występujących najczęściej do minimum leksykalnego.

Praktyka szkolna wykazała z czasem różne braki metody frekwencyjnej. Przyczyną niektórych z nich były same materiały źródłowe. Otóż obiektem analizy statystycznej były różnego rodzaju teksty drukowane różniące się pomiędzy sobą tematyką, stylem, czasem powstania oraz typem języka. Owa niejednorodność, a także niedostateczna ilość analizowanego materiału

⁷ *Методика*, под ред. А. А. Леинтьева и Т. А. Королевой, Москва 1977, s. 57 - 58; В. А. Бухбиндер, op. cit., s. 307 - 308.

⁸ A. Šourková, *Отбор слов для школьного обучения*. W: M. Zatovkaňuk, A. Šourková (red.), *Vyučování ruskému jazyku na české škole*, Praha 1962, s. 45.

⁹ Np. M. West wyróżniał cztery strefy częstotliwości wyrazów: 1) wyrazy niezbędne przy jakimkolwiek celu nauczania języka obcego (pierwszy tysiąc wyrazów), 2) synonimy wyrazów pierwszej strefy, potrzebne dla uściślenia wyrażanej myśli, 3) wyrazy powszednie, stosowane głównie w mowie ustnej i 4) wyrazy specjalne (występujące w literaturze naukowej i technicznej) (И. А. Грузинская, *Методика преподавания английского языка в средней школе*, Москва 1947, s. 111), a A. D. Szanawa — siedem stref: 1) wyrazy absolutnie częste (pierwszych sto) — wyrazy strukturalne oraz rdzenne, atematyczne wyrazy pełnoznaczne, pokrywające 50% tekstu, 2) wyrazy najczęstsze (około tysiąca) tworzące tzw. jądro języka i pokrywające 75% tekstu, 3) wyrazy częste, 4) wyrazy względnie rzadkie, 5) wyrazy rzadkie, 6) wyrazy najrzadsze, 7) wyrazy absolutnie rzadkie (А. Д. Шанава, *Основные принципы составления лексического минимума для средней национальной школы* (канд. дисс.), Тбилиси 1971, s. 179 - 180).

tekstowego¹⁰ odbiła się negatywnie na wiarygodności uzyskanych wyników. Okazało się bowiem, że częstotliwość występowania wielu jednostek leksykalnych jest wielce zróżnicowana — wysoka w jednych tekstach, lecz bardzo niska lub zgoła żadna w innych. Pozostałe braki były immanentnie związane z charakterem analizy statystycznej jako takiej. Jej obiektem były mianowicie wyrazy graficzne (w wypadku tekstów graficznych) lub wyrazy fonetyczne (w wypadku tekstów fonicznych), wskutek czego została pominięta ich strona znaczeniowa; poszczególne znaczenia wyrazów wieloznacznych oraz homonimy były traktowane jako jedne i te same jednostki leksykalne. Innym brakiem słownika frekwencyjnego był brak powiązania pomiędzy tymi jednostkami leksykalnymi, które z racji swojego znaczenia powinny występować razem, w ścisłym związku skojarzeniowym. Dotyczy to przede wszystkim wyrazów pokrewnych, par antonimicznych oraz wyrazów tworzących łącznie względnie zamknięte grupy semantyczne (np. nazwy dni tygodnia lub miesięcy)¹¹. Praktyka wykazała także, że poza obrębem listy frekwencyjnej pozostaje znaczna liczba jednostek leksykalnych o niezbyt wysokiej absolutnej częstotliwości występowania, lecz w subiektywnym odczuciu rodzimych użytkowników języka bardzo przydatnych lub nawet niezbędnych w określonych sytuacjach.

Innym przykładem jednostronnego podejścia do zagadnienia doboru materiału leksykalnego jest metoda opracowana przez angielskiego metodyka C. K. Ogdena, zwana metodą subiektywną lub metodą logiczną. Jej podstawowym kryterium jest zdolność opisowa (in. wymienialność) danego wyrazu, mierzona liczbą pojęć, które mogą być zdefiniowane za pomocą danego słowa oraz liczbą synonimów, jakie mogą być nim zastąpione. Ogden drogą stopniowej eliminacji (patrz s. 186) wyodrębnił ze słownika encyklopedycznego 850 jednostek leksykalnych, jego zdaniem najbardziej użytecznych, tworzących elementarne minimum leksykalne języka angielskiego (*Basic English*). Absolutyzacja kryterium zdolności opisowej wyrazu doprowadziła do zachwiania podstawowych proporcji pomiędzy poszczególnymi częściami składowymi minimum (200 rzeczowników konkretnych, 400 rzeczowników abstrakcyjnych, 150 przymiotników, 100 wyrazów strukturalnych i zaledwie 18 czasowników)

¹⁰ Obiektem statystycznej analizy wspomnianego F. Kädinga były teksty obejmujące łącznie 10 mln jednostek leksykalnych. Zdaniem niektórych badaczy, jest to minimalna liczba gwarantująca wiarygodność uzyskanych wyników (M. Olechnowicz, *Problematyka doboru materiału językowego dla celów dydaktycznych*. W: Język rosyjski w szkole, Warszawa 1977, s. 15).

¹¹ Zasada włączania do minimum leksykalnego wszystkich wyrazów tworzących względnie zamknięte grupy semantyczne nosi w metodyce radzieckiej nazwę zasady korelacji (*принцип соотносительности*) (Л. Саяхова, *Опыт составления словаря-минимума для русской школы на основе частотных словарей*, „Русский язык в национальной школе” 1964, nr 3, s. 26).

i w konsekwencji — do zbytnej sztuczności języka „szkolnego” opartego na tym minimum¹².

Przytoczone powyżej niedostatki subiektywnej i obiektywnej metody selekcji leksyki skłoniły metodyków do poszukiwań metod kompromisowych, uwzględniających szereg innych dodatkowych kryteriów. Ich wynikiem jest opracowana przez H. Palmera, z latami zmodyfikowana i obecnie stosowana dość powszechnie, metoda empiryczna¹³. Metoda ta, oprócz kryteriów częstotliwości i zdolności opisowej danego wyrazu, uwzględnia szereg kryteriów dodatkowych, ustalanych na podstawie lingwistycznych i pedagogicznych doświadczeń autora minimum. Jej punktem wyjścia są dane dostarczane przez słownik frekwencyjny, które następnie są odpowiednio korygowane za pomocą pozostałych kryteriów przyjętych za podstawę selekcji. Jednym ze wspomnianych niedociągnięć słownika frekwencyjnego była zróżnicowana częstotliwość wielu jednostek leksykalnych, zależna od charakteru tekstów, będących obiektem analizy. Zostało ono zniwelowane za pomocą innego kryterium statystycznego — stopnia rozpowszechnienia danego wyrazu, wyrażonego liczbą tematów i sytuacji (w języku mówionym) lub tekstów, (w języku pisanym), w których występował. Analiza statystyczna wykazała, że najwyższym współczynnikiem rozpowszechnienia rozporządzają kolejno: wyrazy strukturalne, pewne typy przysłówków, przymiotniki, czasowniki i rzeczowniki abstrakcyjne¹⁴. Stwierdzono przy sposobności, że istnieje ścisła korelacja pomiędzy częstotliwością a stopniem rozpowszechnienia danego wyrazu w tekście. Okazało się mianowicie, że stopień rozpowszechnienia danego wyrazu jest odwrotnie proporcjonalny do jego częstotliwości (tzw. prawo Zipfa). Zasada ta nie dotyczy jedynie wyrazów o najwyższym współczynniku rozpowszechnienia, głównie wyrazów strukturalnych, posiadających zarazem najwyższy współczynnik częstotliwości¹⁵.

Innym odczuwalnym brakiem słowników frekwencyjnych było pominięcie szeregu wyrazów o niezbyt wysokiej częstotliwości, lecz w odczuciu rodzimych użytkowników języka bardzo użytecznych. Chodziło tu przede wszystkim o rzeczowniki konkretne, charakteryzujące się wąskim zakresem użycia, ściśle związane z określonym tematem lub sytuacją. Ich znaczenie docenili jako pierwsi metodocy francuscy, którzy przyjęli za punkt wyjścia opracowania jakiegokolwiek kursu językowego model sytuacyjny. Model ten był podstawą do sformułowania celów nauczania i zebrania odpowiedniego materiału językowego¹⁶. Wchodzące

¹² L. Carraro, op. cit., s. 135.

¹³ Л. И. Фомин, *Проблема отбора словаря-минимума для чтения научно-популярной литературы на английском языке в факультативных группах средней школы* (канд. дисс.), Москва 1970, s. 140.

¹⁴ W. F. Mackey, *Language Teaching Analysis*, London 1965, s. 182.

¹⁵ А. Д. Шанава, op. cit., s. 72.

¹⁶ Por. np. E. Roulet, *Theories grammaticales, descriptions et enseignement des*

w jego skład sfery tematyczno-sytuacyjne (*centres d'intérêt*) okazały się bardzo pomocne przy sporządzaniu słowniczków tematycznych, niezbędnych przy przerabianiu w trakcie kursu określonych tematów i sytuacji¹⁷. Powyższy sposób doboru wyrazów zyskał miano kryterium użyteczności (fr. *disponibilité*)¹⁸, a wyselekcjonowane tą drogą wyrazy — miano wyrazów użytecznych (in. wyrazów będących do dyspozycji — fr. *mots disponibles*).

Innym kryterium selekcji korygującym braki słownika frekwencyjnego, stosowanego w ramach podejścia empirycznego jest szeroko rozumiane kryterium łatwości zapamiętywania (ang. *learnability, teachability* lub *ease of recall*). Stopień łatwości zapamiętania danego wyrazu określa szereg parametrów, takich jak podobieństwo (znaczeniowe i formalne) do jego ekwiwalentu w języku ojczystym ucznia, przejrzystość znaczenia i związana z tym łatwość semantyzacji, typowość rozumiana jako wzór przy zrozumieniu konstrukcji analogicznych, krótkość mierzona liczbą sylab oraz wysilek (ang. *learning load*) niezbędny dla opanowania danego wyrazu¹⁹. Zdaniem metodyków radzieckich, o łatwości zapamiętywania danego wyrazu decyduje też szereg innych czynników — jego zgodność z właściwościami wiekowymi i zainteresowaniami uczniów, uwzględnienie miejscowych warunków pracy szkoły (środowiska przyrodniczego i społecznego, warunków życia, kultury itd.), związana z tym pośrednio znajomość pojęć wyrażanych przez wyrazy obcojęzyczne i in.²⁰

Kryteria statystyczne — częstotliwość występowania i stopień rozpowszechnienia danej jednostki leksykalnej — są, pomimo swych braków, dość powszechnie uznawane za wiodące. Głównym argumentem na rzecz ich wiodącej roli jest fakt, że pierwszy tysiąc najczęściej używanych wyrazów pokrywa ok. 80% każdego tekstu, niezależnie od jego charakteru²¹. Słowniki

langues, Paris 1972, s. 98; Y. Bertrand, *La liaison entre la situation et l'expression dans l'enseignement scolaire des langues vivantes*, Lille 1974.

¹⁷ Np. opracowane przez metodyka francuskiego R. Michégo minimum leksykalne dla języka francuskiego zawierało łącznie 1600 wyrazów, z czego 1000 było wyrazami o najwyższej częstotliwości występowania, a 600 — tzw. *mots disponibles*, wyodrębnionymi za pomocą modelu sytuacyjnego (Г. X. Коган, op. cit., s. 107).

¹⁸ Inne nazwy: kryterium tematyczne (В. Костомаров, *Принципы отбора лексического минимума*, „Иностранные языки в школе” 1963, nr I, s. 32), kryterium tematyczno-sytuacyjnego odniesienia (*Методика*, op. cit., s. 59), kryterium semantyczne (С. Ф. Шатилов, *Методика обучения немецкому языку в средней школе*, Ленинград 1977, s. 102) lub kryterium wartości semantycznej (Г. X. Коган, op. cit., s. 105).

¹⁹ W. F. Mackey, op. cit., s. 188.

²⁰ Н. Бакеева, *Принципы построения словаря-минимума для 1-4 классов татарских школ*, „Русский язык в национальной школе” 1957, nr 2, s. 47; А. Д. Шанава, op. cit., s. 62.

²¹ Pod tym względem metodycy są dość zgodni w swoich ocenach. Np. zdaniem P. Dienisowa, 1100 najczęściej używanych wyrazów pokrywa 80% tekstu (P. Dienisow, op. cit., s. 124), F. Closset podaje, że 3000 wyrazów o największej częstotliwości pokrywa

frekwencyjne zatem „...nawet w swej niedoskonalnej formie (...) mogą przynieść wiele korzyści, jeśli da się im pogłębioną interpretację lingwistyczną. Stanowią one solidny półfabrykat, który poddany lingwistycznej obróbce da w rezultacie listy leksyki elementarnej i podstawowej”²³. Niezależnie od tego, w celu zwiększenia wiarygodności i użyteczności samego słownika frekwencyjnego podejmowane są następujące zabiegi:

— powiększa się materiał językowy, przeznaczony do analizy statystycznej²³,

— zwraca się coraz większą uwagę na ich jednorodność stylistyczną, tematyczną i chronologiczną,

— w słowniku frekwencyjnym podaje się nie tylko absolutną częstotliwość danej jednostki leksykalnej, lecz także jej współczynnik rozpowszechnienia oraz współczynnik częstotliwości w poszczególnych stylach i rejestrach mowy (na podstawie słowników frekwencyjnych badających poszczególne warstwy leksyki).

Reasumując można więc stwierdzić, że w podejściu empirycznym została ostatecznie przyjęta i zaakceptowana następująca hierarchia najważniejszych kryteriów selekcji: częstotliwość występowania, stopień rozpowszechnienia, zdolność opisowa, użyteczność oraz łatwość zapamiętywania. Kryteria lingwistyczne, jak np. łączliwość, wieloznaczność, zabarwienie stylistyczne czy wartość słotwórcza wyrazu spełniają w tej metodzie zasadniczo funkcję pomocniczą i są wybiórczo traktowane przez poszczególnych autorów minimów. H. Palmer, autor podstawowej listy wyrazów języka angielskiego (*The General Service List*) stosował pomocniczo kryteria wartości słotwórczej i konstrukcyjnej wyrazu oraz jego funkcji stylistycznej²⁴.

Do kryteriów lingwistycznych znacznie większą wagę przywiązują już od dawna metodycy radzieccy. W pewnym okresie doszło nawet do ich absolutyzacji. W roku 1947 ukazał się pierwszy radziecki słownik-minimum do nauczania języków angielskiego, francuskiego i niemieckiego, przy sporządzeniu którego oparto się wyłącznie na kryteriach subiektywnych — pojęciowych (tematyczność i zdolność opisowa) i — przede wszystkim — lingwistycznych. Były to:

95% tekstu (F. Closset, *Didactique des langues vivantes*, Paris 1956, s. 117), natomiast W. A. Buchbinder przytacza następujące dane: 1000 najczęściej używanych wyrazów pokrywa 80% tekstu, 2000 — 88 - 90%, 3000 — 92 - 94%, 4000 — 94 - 96% (B. A. Бухбиндер, op. cit., s. 63).

²² P. Dienisow, op. cit., s. 124.

²³ Np. M. Olechnowicz podaje, że najnowszy słownik frekwencyjny języka francuskiego został opracowany na podstawie 70 mln wyrazów (M. Olechnowicz, op. cit., s. 15).

²⁴ A. Prejbisz, *Zagadnienie doboru słownictwa w nauczaniu języków obcych*. W: Polska myśl glottodydaktyczna 1945 - 1975, Warszawa 1979, s. 115.

- łączliwość — zdolność danego wyrazu do tworzenia licznych związków znaczeniowych z innymi wyrazami,
- zasada eliminowania synonimów — włączanie do minimum spośród szeregu synonimicznego tylko jednego wyrazu o znaczeniu najogólniejszym,
- wartość słowotwórcza — użyteczność danego wyrazu przy tworzeniu wyrazów pochodnych i złożonych oraz
- wieloznaczność — liczba znaczeń danego wyrazu.

Z kryterium częstotliwości zrezygnowano, uznając je za nieobiektywne²⁵.

Wspomniany słownik-minimum był kilkakrotnie wznawiany, a radzieckie programy szkolne przez szereg lat określały według niego zakres materiału przeznaczony do czynnego opanowania. Inną cechą charakterystyczną radzieckich minimów leksykalnych lat pięćdziesiątych, zwłaszcza minimów leksykalnych języka rosyjskiego dla szkół republik nierosyjskich, było silne akcentowanie kryteriów pedagogicznych, jak np. zgodności leksyki z potrzebami procesu nauczania (tematyka zajęć, nauczanie fonetyki, gramatyki i ortografii)²⁶, uwzględniania miejscowych warunków życia uczniów oraz ich właściwości wiekowych i zainteresowań, przestrzeganie ogólnodydaktycznej zasady stopniowania trudności i in.²⁷

Z czasem układ i hierarchia kryteriów uległy stopniowej zmianie. Wartość kryteriów statystycznych została ponownie doceniona. Zostały wypracowane zasady nowej, polistatystycznej metody doboru słownictwa, opartej na kompleksowej ocenie użyteczności jednostek leksykalnych, poprzez określenie i zmierzenie ich parametrów formalnych, znaczeniowych i strukturalno-funkcjonalnych. Metoda ta, obowiązująca aktualnie w radzieckiej metodyce, okazuje się szczególnie przydatna przy opracowywaniu leksyki dla potrzeb kursów językowych z kompleksowymi celami nauczania, obejmującymi cztery podstawowe sprawności. Jej podstawowym kryterium jest tzw. użyteczność sumaryczna (*суммарная употребительность*) danego wyrazu, na którą składają się jego tematyczność, wieloznaczność, wartość słowotwórcza, łączliwość, wartość konstrukcyjna (tj. użyteczność danego wyrazu w strukturze zdania), częstotliwość występowania oraz neutralność stylistyczna²⁸. Pierwszym etapem selekcji jest zatem ustalenie poszczególnych współczynników tzw. częściowej użyteczności według podanych wyżej kryteriów. Są one podstawą do obliczenia sumarycznego współczynnika użytecz-

²⁵ A. Prejbisz, op. cit., s. 116 - 118.

²⁶ И. Д. Салистра, *Вопросы отбора лексики иностранного языка для средней школы*, „Иностранные языки в школе” 1956, nr 3, s. 57.

²⁷ Н. Бакеева, op. cit., s. 47.

²⁸ *Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках*, pod red. В. А. Бухбандера, Киев 1980, s. 156 - 160; *Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе*, pod red. А. Д. Климентенко, А. А. Миролюбова, Москва 1981, s. 336 - 338.

ności każdego wyrazu, dzięki któremu można sporządzić wstępną listę wyrazów o najwyższej użyteczności. Następnie za pomocą kryteriów negatywnej selekcji powyższa lista zostaje uwolniona od wyrazów, których znaczenia można się łatwo domyśleć. Są to przede wszystkim wyrazy międzynarodowe, niektóre wyrazy pochodne i złożone oraz nazwy geograficzne brzmiące jednako lub stosunkowo podobnie w obu językach. Pozostałe jednostki leksykalne zostają podzielone na część produktywną i receptywną i zaopatrzone w odpowiednią charakterystykę gramatyczną.

Końcowym etapem lingwistycznej adaptacji materiału językowego w (tym i leksyki) jest jego gradacja. Przewiduje ona łączenie poszczególnych zjawisk językowych w grupy, ustalenie kolejności ich występowania i określenie przydziału czasu niezbędnego do ich opanowania. Ustalenie optymalnej gradacji materiału leksykalnego jest związane z przestrzeganiem szeregu wymogów natury lingwistycznej (właściwości samej leksyki języka obcego, wzajemne związki pomiędzy leksyką a gramatyką), psychologicznej (integracyjny charakter procesu przyswajania wiedzy), a przede wszystkim metodycznej (zależność od modelu tematyczno-sytuacyjnego przyjętego za podstawę adaptacji, cele nauczania, uwzględnienie interferencyjnego wpływu języka ojczystego uczniów, zależność progresji leksykalnej od progresji gramatycznej i in.). Wymogi te są zarazem podstawowymi kryteriami organizacji materiału leksykalnego, chociaż o niejednakowym stopniu ważności. Największy wpływ na takie a nie inne uszeregowanie leksyki wywiera, jak się zdaje, model sytuacyjny, a mówiąc ściślej, tworzące go sytuacje komunikatywne, przyjęte w charakterze podstawowej jednostki organizacji materiału językowego²⁹. Po pierwsze, narzucają one określony sposób grupowania wyrazów „tematycznych” w tzw. mikrosystemy leksykalne, a po drugie sprawiają, że wyrazy codziennego użytku są wprowadzane przed wyrazami o stosunkowo wąskim zakresie użycia (np. terminami specjalistycznymi)³⁰.

²⁹ *Очерки методики обучения*, op. cit., s. 177.

³⁰ Niektórzy metodycy opowiadają się za przyjęciem tematu albo intencji wypowiedzi jako podstawy organizacji materiału językowego. Stanowisko to budzi wśród zwolenników podejścia sytuacyjnego wiele zastrzeżeń. Ich zdaniem, temat jest zbyt słabo zorientowany na ustne porozumiewanie się i nie uwzględnia w należyтым stopniu jego potrzeb. Określenie zakresu i treści tematu jest znacznie trudniejsze aniżeli tych samych parametrów sytuacyjnych. Innym niedostatkiem tematycznego podejścia jest subiektywny charakter doboru samych tematów. Zdarzają się tematy, których wartość uogólniająca jest stosunkowo mała, a komunikatywna wartość — wątpliwa. I wreszcie, z tematem wiąże się tradycyjna orientacja na opanowanie leksyki obcojęzycznej, prowadząca nierzadko do przeładowania programu wyrazami mało użytecznymi lub zgoła niepotrzebnymi. Podstawowymi zarzutami kierowanymi pod adresem intencji wypowiedzi jako podstawy organizacji materiału językowego jest zbytne rozdrobnienie tej kategorii, nierzadko pokrywającej się z pojedynczą wypowiedzią oraz brak wyraźnego związku z całym systemem ustnej komunikacji językowej (ibid., s. 176 - 177).

Pozostałe kryteria spełniają głównie funkcję pomocniczą, wśród których niepoślednią rolę odgrywa ogólnodydaktyczna zasada stopniowania trudności. Wiadomo, że z przyswajaniem słownictwa obcojęzycznego jest związanych szereg specyficznych trudności. Ich przyczyny tkwią zarówno w samym uczniu (brak specjalnej zdolności przyswajania zjawisk leksykalnych, typ pamięci, niedostateczne zaawansowanie językowe lub wykształcenie ogólne), jak i w samej leksyce (charakter samych wyrazów i wyrażanych przez nie pojęć, ich funkcjonalna charakterystyka, stopień interferencji międzyjęzykowej), a także w celach i warunkach nauczania (receptywne lub produktywne opanowanie słownictwa, liczebność klasy, liczba zajęć w tygodniu, kwalifikacje nauczyciela i in.)³¹. Analiza tych trudności jest przedmiotem osobnych badań, mających na celu ustalenie zasad metodycznej klasyfikacji leksyki (tj. według stopnia jej potencjalnej trudności). Jedne z proponowanych klasyfikacji, o wyższym stopniu ogólności, jak np. metodyczna klasyfikacja leksyki R. Lado³², mogą znaleźć zastosowanie w odniesieniu do każdego kursu języka obcego; inne, jak np. klasyfikacja N. W. Nikołajewa lub G. H. Kogana³³, są sporządzane z myślą o konkretnym odbiorcy i języku nauczanym. Listy te są niemalą pomocą zarówno podczas organizacji materiału językowego, jak i przy opracowywaniu sposobów wprowadzania, objaśniania i utrwalania wyselekcjonowanej leksyki.

МАРЕК ШАЛЕК

О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ СОСТАВЛЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОГО МИНИМУМА

Резюме

В настоящей статье описывается процедура составления лексического минимума. Она состоит из двух основных этапов: долингвистического (составление ситуационной модели, формулировка целей обучения, сбор языкового материала) и лингвистического (определение

³¹ J. Veselý, *Obtížné jevy cizojazyčného lexika*, „Cizí jazyky ve škole” 1979/80, nr 2, s. 71 - 74; Д. Бабаев, *Методическая типология немецкой лексики, подлежащей усвоению в 5-7 классах туркменской школы* (канд. дисс.), Чарджоу 1975, s. 34 - 42.

³² R. Lado wyodrębnia następujące trzy kategorie wyrazów: 1) wyrazy łatwe, podobne do ich ekwiwalentów w języku ojczystym uczniów pod względem formy, znaczenia i dystrybucji, 2) wyrazy normalnej trudności, zbieżne pod względem znaczenia i dystrybucji, lecz różniące się pod względem formy oraz 3) wyrazy szczególnie trudne do opanowania (R. Lado, *Language Teaching. A Scientific Approach*, New York 1964, s. 120).

³³ Klasyfikacja N. W. Nikołajewa dotyczy nauczania języka angielskiego Rosjan, a klasyfikacja G. H. Kogana — nauczania języka francuskiego Moldawian (Н. В. Николаев, *Типология лексического материала, подлежащего усвоению в 8-летней школе (на материале английского языка)* (канд. дисс.), Москва 1962, s. 36 - 42; Г. Х. Коган, op. cit., s. 162 - 174).

единицы отбора лексики, селекция и градация). В прошлом в качестве единицы отбора принималось чаще всего графическое слово, в настоящее время — так называемое слово-значение.

Отбор словарного состава проводится по определенным критериям — статистическим, лингвистическим, тематико-понятийным и педагогическим. Среди методов отбора лексики, разработанных на основе этих критериев, самое большое признание получил эмпирический метод (в западных странах) и полистатистический (в СССР).

ON SOME METHODS OF SELECTION OF VOCABULARY

by

MAREK SZALEK

Summary

In the present article the author described the procedure of making up a lexical minimum. It consists of two basic stages: (prelinguistic/making up a situational minimum, formulation of teaching goals, collection of linguistic material) and linguistic (establishing of a unit of selection of lexis, proper selection and gradation). In the past most often a graphic word was assumed in the character of the unit of selection, whereas now it is the so called word — meaning. The selection itself is carried out in accordance with the definite criteria — statistical, linguistic, subjective-conceptual and pedagogical. Among the methods of selection of lexis based on these criteria the greatest (widest) recognition is obtained by the empirical method (in Western countries) and polystatic method (in the USSR).